

УДК 373.015.3

Переосмислення ролі шкільної освіти: психологічний аспект

Макаренко Н. М.
Проскурова І. П.

Анотація. У статті представлено аналіз програми підвищення якості освіти, розробленої у одній з центральних шкіл міста з позицій наявності в ній психологічного аспекту. Зроблено стислий огляд сучасних наукових джерел щодо недостатньої психологічної грамотності здобувачів освіти та вчителів, нездатності упроваджувати наявні знання у практику роботи. Досліджено основні психологічні складові програми: формування наукової доброчесності, організація особистісно-орієнтованого навчання, створення портфоліо учня та вчителя як мотиватора діяльності, побудова індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти. Окреслено перспективи подальших розвідок у співпраці вищої та середньої школи.

Ключові слова: здобувачі освіти, підвищення якості освіти, особистісно-орієнтоване навчання, мотивація діяльності, саморозвиток, самовдосконалення.

Постановка проблеми. Інтенсивні зміни, які відбуваються у сучасному українському суспільстві, передбачають ґрунтовне переосмислення ролі шкільної освіти. Але особливої уваги потребує не просто комплекс змін у діяльності шкільних закладів, а надання освіти якісної. Це визначено у Законах України: «Про освіту», «Про загальну середню освіту». Так, в статті 41 розділу V «Забезпечення якості освіти» (ЗУ «Про освіту»), наголошується: «Метою розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні є гарантування якості освіти; формування довіри суспільства до системи та закладів освіти». А підвищення якості освіти, на наш погляд, корелює з переходом взаємодії учасників навчально-виховного процесу на новий рівень. Взаємодія педагога та учня, зазвичай — це протистояння сформованої особистості з особистістю, яка тільки формується. Кожен з учасників навчально-виховного процесу має свої індивідуально-психологічні особливості. Часто вони не співпадають, а це призводить до протиріччя, тому що кожен хоче зберегти свою індивідуальність та мати комфортні умови освітнього процесу. Саме на формування комфортних, зрозумілих, передбачуваних умов для

навчання та виховання спрямовані зараз зусилля сучасної школи, яка повинна глобально підійти до вирішення проблеми підвищення якості освітнього процесу.

У площині означеного ми мали за **мету** визначення психологічної складової у нових формах і методах, які розробляються навчальними закладами міста щодо підвищення якості освіти та сприяння всебічному розвитку творчої людини (на прикладі середньої загальноосвітньої школи № 8 м. Кривий Ріг, Україна).

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій. Питання підвищення психологічної складової у освітньому процесі є наразі досить поширеним у науковій літературі. Втіленню психологічних знань у педагогічний процес приділяли увагу Л. С. Виготський, Г. Мюстенберг, А. В. Петровський, сучасні науковці. Так, Є. П. Ільїн зазначав, що педагогічна наука може значно допомогти вчителю. Потрібно лише убезпечити себе від бездумного повторення прийомів, творчих знахідок надмірного захоплення власним та чужим досвідом, який може перетворитися у рутину [2].

А. П. Валіцька підкреслювала, що для вчителя ХХІ століття важливі три основних компетенції: у першу чергу — фундаментальна психолого-педагогічна підготовка; наукові знання по спеціальності; професійна здатність трансформувати наукову інформацію в гуманітарному, спрямованому на особливості дитячого сприймання модусі шкільної дисципліни [1].

Є. А. Клімов вважає, що робота вчителя є «примусово творчою» тому, що він постійно стикається з незрозумілими, нестандартними ситуаціями. Тому потрібно не тільки вдало запроваджувати наявні психологічні знання, а й постійно оновлювати їх [3].

На думку Л. А. Рєгуш, психологічні знання, які отримують студенти під час фахової підготовки, практично не застосовуються на практиці, тому більшість шкільних проблем (у тому числі і недостатній рівень якості освіти) обумовлені психологічною безграмотністю [5].

Психолого-педагогічні умови розвитку подібних компетенцій майбутніх вчителів досліджувала Н. М. Макаренко [4]. Авторка підкреслює важливість формування мотивації до навчання студентів шляхом упровадження інноваційних форм роботи (квестів, лекцій together, трайбл-шутінгу), підвищення питомої ваги практичних завдань як запоруки появи компетенцій.

Підсумовуючи, можна зазначити, що вирішення проблеми підвищення якості освітнього процесу неможливо без посилення психологічної освіти учасників процесу, «психологічного насичення»

форм та методів роботи, які спрямовані на покращення якості освіти та створення комфортних умов існування у сучасній школі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Досить виражену психологічну складову визначено у програмі-стратегії закладу освіти (ЗОШ №8). Вона спрямована на створення й функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності конкурентоспроможної Нової української школи; реалізує шкільну політику за схемою «якість освітньої діяльності — компетентності здобувачів освіти», орієнтуючись на принципи дитиноцентризму та людиноцентризму.

Зокрема, у сформованих принципах загального управління якістю закладено основні соціально-психологічні засади: формування навичок здобувачів освіти щодо навчально-пізнавальної діяльності, конкурентоспроможності, вміння соціалізуватися у сучасному суспільстві; прийняття такої нової філософії як зміна стилю управління, спрямованого на постійне поліпшення якості всіх систем і процесів діяльності закладу освіти; усунення професійних бар'єрів, які сприяють поділу колективу на окремі групи; заохочення самоосвіти та самовдосконалення (самостійне сходження до вершини професійної майстерності); розвитку творчої особистості.

У програмі чітко сформульовані важливі складові внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності, побудовані на психологічних засадах. Упровадження їх у практичну діяльність школи підготує підмуток для майбутнього науковця-студента.

Наприклад, наразі все більше уваги приділяється *академічній доброчесності у науці*, яка дає можливості не тільки знайомитися з набутками світових досліджень, а й коректно працювати з першоджерелами. Дотримання принципів академічної доброчесності впливає не лише на якість освітньої діяльності, але й на формування в учасників освітнього процесу таких цінностей, як чесність, довіра, справедливість, взаємоповага, відповідальність. Ці п'ять цінностей, доповнені сміливістю втілювати їх в дію, є основними для освіти.

Важливим засобом підвищення мотивації до навчання є *створення портфоліо учня та вчителя*. Портфоліо (як перспективна форма демонстрації індивідуальних досягнень учня) є комплектом документів, який засвідчує сукупність сертифікованих або несертифікованих індивідуальних досягнень здобувача освіти, дозволяє враховувати результати, досягнуті в різноманітних видах діяльності (навчальній, творчій, спортивній). Портфоліо — дієвий засіб для вирішення

важливих педагогічних завдань, дозволяє заохочувати активність і самостійність учня, розширювати можливості навчання та самонавчання; розвивати навички рефлексивної та оціночної (в тому числі самооціночної) діяльності здобувача освіти; формувати вміння вчитися: ставити цілі, планувати й організовувати власну навчальну діяльність.

Портфоліо вчителя як спосіб узагальнення демонструє рівень його професіоналізму та вміння вирішувати завдання щодо якісної професійної діяльності. Також портфоліо відображає рівень підготовленості педагога й рівень активності в навчальних і позанавчальних видах діяльності, власну стратегію навчання вчителя, її напрямки.

Особливо популярним сьогодні є *електронне портфоліо* педагога — це сайт учителя або його блог. Головне призначення портфоліо — представити найбільш значущі результати створення власного освітнього середовища (наприклад, електронні освітні ресурси для дистанційного навчання, психолого-педагогічні публікації у професійній періодиці чи на електронних ресурсах). Портфоліо дозволяє вчителю проаналізувати, узагальнити і систематизувати результати роботи, об'єктивно оцінити свої можливості та спланувати дії щодо подолання труднощів і досягнення більш високих результатів.

А якісне наповнення портфоліо сучасного вчителя можливо за умов використання *on-line платформ для професійного самовдосконалення* педагогів. Вимоги до вмінь і знань сучасної людини, а особливо вчителя, сьогодні дуже високі. Крім того, що педагог щодня створює власне освітнє середовище, застосовуючи власну стратегію навчання, перевіряє рівень навчальних досягнень учнів, він повинен бути постійно «в тренді» і прагнути до самоосвіти. Досягти цього можна за допомогою різноманітних платформ онлайн-курсів. Використання *on-line платформ*, що засновані на принципах відкритості, рівності учасників освітнього процесу, індивідуалізації освіти, глобалізації освітнього простору, інтернаціоналізації освітніх систем.

Пряме відношення до формування психолого-педагогічної компетенції та впровадження її у практику роботи має *особистісно-орієнтоване навчання*. Воно сприяє розвитку у здобувачів освіти стійкого інтересу до пізнання, бажання та вміння самостійно вчитися; долаання труднощів, викликаних генетично та соціально обумовленими відмінностями в рівні розвитку учнів; формування основ базової культури особистості. Його метою є виявлення суб'єктного досвіду кожного здобувача освіти й надання психолого-

педагогічної допомоги в становленні його індивідуальності, в життєвому самовизначенні, самореалізації. Головними завданнями особистісно-орієнтованого навчання педагога закладу вважають розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей кожного учня; розвиток його індивідуальних пізнавальних здібностей; допомогу йому в самопізнанні, самоактуалізації, самореалізації, самовизначенні; у формуванні культури життєдіяльності, яка надає можливість продуктивно будувати власне життя. Прояву особистісних здібностей в освітньому процесі сприяють спеціально створені особистісно-зорієнтовані ситуації (навчальні, пізнавальні, життєві) — ситуації, які вимагають проявів особистісних функцій. Наприклад, дитина потрапляє у ситуацію, коли потрібно шукати смисл, подумати про себе, побудувати модель свого життя, обрати творчий варіант вирішення проблеми, дати критичну оцінку факторам. Дитина сама вишукує проблему, протиріччя, знаходить причину та джерела власної помилки, намагається самостійно пояснити явища та процеси. Зміст особистісно-орієнтованої освіти включає різні види такого досвіду. Особистісно-орієнтоване навчання підсилює гуманістичну спрямованість процесу навчання; формує особистість, наділену соціальними якостями та суб'єктними властивостями (незалежність, здатність до вибору, рефлексії, саморегуляції).

Також доречним та цікавим у програмі є *побудова індивідуальної освітньої траєкторії* здобувача освіти. Під індивідуальною освітньою траєкторією вчителі закладу розуміють персональний шлях реалізації особистісного потенціалу кожного учня в освіті, який забезпечує опанування змісту її стандартів; всіляке сприяння розвитку індивідуальних здібностей здобувача освіти; засвоєння програм шкільних дисциплін групами учнів, які мають високий рівень навчальних досягнень; професійне самовизначення; створення необхідної основи для продовження освіти в професійній сфері. Основні особливості створення й реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувача освіти КЗШ І–ІІІ ст. № 8 такі: врахування індивідуальних особливостей та інтересів (запитів) обдарованої дитини; активна участь учня у визначенні змісту й форм роботи; гнучкість програми (на основі проміжної діагностики та самодіагностики); розвиток ключових компетентностей; самоактуалізація та саморозвиток особистості здобувача освіти; зміна ролі педагога (супроводжувач, тьютор, консультант, координатор); супровід особистісного розвитку дитини. Побудова та проходження індивідуальної освітньої траєкторії передбачає спільну діяльність вчителя й учня.

Ефективні підходи щодо *успішної адаптації й інтеграції* здобувачів освіти до освітнього процесу (перші, п'яті, десяті класи; новоприбулих учнів будь-яких класів, учнів з особливими освітніми потребами, учнів різних етнічних груп населення, соціально вразливих груп). У закладі напрацьовані підходи до адаптації й інтеграції учнів до освітнього процесу, що базуються на таких принципах: наступності ланок освіти; залучення всіх учасників освітнього процесу до адаптаційних заходів. Шкільним психологом, педагогами, класними керівниками напрацьовані відповідні методики, розроблені рекомендації. Така діяльність сприяє включенню здобувачів освіти у шкільне життя, роботу класного та шкільного самоврядування, активній участі у проведенні предметних олімпіад, предметних тижнів, конкурсів тощо. Не менш важливим є те, що при цьому активно вивчається думка батьків щодо умов адаптації й інтеграції дітей у закладі освіти, думка дітей щодо безпечності та комфорту.

Важливу психолого-методичну складову містить *компетентнісний підхід*. У процесі реалізації компетентнісного підходу навчально-пізнавальна діяльність спрямована на формування у здобувачів освіти здатності до поєднання взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії. Розуміючи, що особливістю компетентнісного підходу є нова мета навчання, вчителі закладу спрямовують освітній процес на формування ключових компетентностей. Педагоги враховують і те, що предметні та міжпредметні компетентності формуються на уроках, а ключові — кожен мить перебування дитини в школі. Тільки за умови цілісного підходу досягається формування компетентностей як результату навчання та виховання.

Новим ефективним засобом підвищення якості освіти є *технологія кооперативного навчання*. Вчителі закладу систематично здійснюють планування освітніх технологій, які застосовують під час проведення навчальних занять. Зокрема зазначену технологію, що виконує мотиваційну, організаційну, навчальну, розвивальну й виховну функції, трансформуючи знання, уміння та навички учнів у ключові (уміння вчитися, уміння спілкуватися, інформаційно-комунікаційна, соціальна, загальнокультурна) та предметні (галузеві) компетентності (комунікативна, мовна, мовленнєва, соціокультурна, діяльнісна, проєктно-технологічна), створюючи оптимальні умови для саморозвитку, самовдосконалення й самореалізації особистості протягом усього життя. За умови її системного використання на

уроках перед здобувачами освіти відкриваються можливості співпраці зі своїми ровесниками, реалізується природне прагнення особистості до спілкування. Групові форми роботи дозволяють дітям інтегруватись до учнівського колективу, відчути допомогу та підтримку однокласників.

Проведення навчальних занять поза межами класу певним чином порушує стереотипні уявлення про організацію навчально-виховного процесу. Це звичайні уроки, практичні роботи, дослідження, реалізація групових проєктів із вивчення, наприклад, компонентів природи. Зміна обстановки, позитивна психологічна реакція на елементи ландшафту сприяють пізнавальній діяльності. Досвідчені, креативні педагоги створюють належну атмосферу для адаптування здобувачів освіти до нових умов навчання й виховання, формування вільної, розумної, всебічно розвинутої особистості, навчають пізнавати навколишній світ, щоб зрозуміти, усвідомити й жити в ньому правильно. Освітнє середовище поза межами закладу також є мотиватором для учнів щодо активного та здорового життя.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Якість освіти не зводиться виключно до якості навчання. Сучасна інформаційна епоха загострює завдання виховання людини вмілої, мобільної, здатної встигати за стрімким розвитком цивілізації: отримання нового освітнього результату — розвиток особистості учня на основі освоєння універсальних освітніх компетенцій.

Підвищення якості освіти неможливо без ґрунтового знання психології. Підсилення саме психологічної складової у новітніх програмах розвитку шкільного освітнього середовища спрямоване на вирішення проблем які проявляються у вищій школі: наукова недоброчесність, низька мотивація до навчання, відсутність навичок спілкування, самоорганізації, самостійності у роботі. Детально прописаний алгоритм програми розвитку якості навчання, практичний педагогічний досвід, зацікавленість всіх учасників навчально-виховного процесу є гарантією реалізації програми у найближчому майбутньому. Реалізація програми з підтримкою науковців вищої школи та отримані результати будуть представлені у наступних публікаціях.

Список використаної літератури

1. Валицкая А. П. Какой учитель нам нужен? *Вестник Герценовского университета*. 2009. № 9. С. 213–301.

2. Ильин Е. П. *Психология для педагогов*. Санкт-Петербург: Питер, 2012. 640 с.
3. Климов Е. А. Какую психологию и как преподавать будущим педагогам. *Вопросы психологии*. 1999. № 3. С. 76–86.
4. Макаренко Н. М. Формування компетенцій у процесі навчання у вищій школі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Вип. 21. Кн. 3. Том 1 (75). Київ: Гнозис, 2017. С. 328–336.
5. Регуш Л. А. Профессиональная идентичность учителя. *Материалы научно-практической конференции*. Санкт-Петербург, 2011. С. 97–111.

References

1. Valitskaya, A. P. (2009). Kakoy uchitel nam nuzhen? [Which teacher do we need?]. *Vestnik Gertsenskogo universiteta*, 9. S. 213–301. [in Russian]
2. Il'in, E. P. (2012). *Psikhologiya dlya pedagogov* [Psychology for educators]. SPb: Piter. 640 s. [in Russian]
3. Klimov, E. A. (1999). Kakuyu psikhologiyu i kak prepodavat buduschim pedagogam [What psychology and how to teach future teachers]. *Voprosyi psikhologii*, 3. S. 76–86. [in Russian]
4. Makarenko, N. M. (2017). Formuvannya kompetentsiy u protsesi navchannya u vischiiy shkoli [Formation of competences in higher education]. *Teoretiko-metodichni problemi vihovannya ditey ta uchnivskoyi molodi: zb. nauk. prats*. Vip. 21. Kn. 3. Tom 1 (75). Kiyiv: Gnozis. S. 328–336. [in Ukraine]
5. Regush, L. A. (2011). Professionalnaya identichnost uchitelya [Professional teacher identity]. *Materialyi nauchno-prakticheskoy konferentsii*. SPb. S. 97–111. [in Russian]

Макаренко Н. Н., Проскурова И. П.

Переосмысление роли школьного образования: психологический аспект

Аннотация. В статье представлен анализ программы повышения качества образования, разработанной в одной из центральных школ города, с позиций представленного в ней психологического

аспекта. Сделано краткий обзор современных научных источников проблемы недостаточной психологической грамотности получателей образования и учителей, неспособности внедрять имеющиеся знания в практику работы. Исследованы основные составляющие программы: формирование научной добросовестности, организация личностно-ориентированного обучения, создание портфолио учащегося и учителя как мотиватора деятельности, построение индивидуальной образовательной траектории получателя образования. Очерчены перспективы дальнейших исследований в сотрудничестве высшей и средней школы.

Ключевые слова: получатель образования, повышение качества образования, личностно-ориентированное образование, мотивация деятельности, саморазвитие, самоусовершенствование.

Makarenko N. M., Proskurova I. P.

Rethinking the Role of School Education: a Psychological Aspect

Abstract. The article presents the analysis of the improving the quality of education program, developed in one of the central schools of the city from the point of a psychological aspect. There is made a brief overview of the current scientific sources about the lack of psychological literacy of the educational recipients and teachers and the inability to put the existing knowledge into practice. The basic psychological components of the program are investigated in this way: the formation of scientific virtue, the organization of personality-oriented training, the creation of a student's and teacher's portfolio as a motivator of activity, the construction of an individual educational trajectory of an educational recipient. Prospects for further exploration in the process of cooperation between higher and secondary schools are outlined.

Keywords: education recipients, improving the quality of education, personality-oriented learning, activity motivation, self-development, self-improvement.

Макаренко Наталя Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент
Криворізький державний педагогічний університет
Кривий Ріг, Україна

Проскурова Ірина Петрівна,
директор КЗШ І–ІІІ ступенів № 8
Кривий Ріг, Україна